

До разової спеціалізованої
вченої ради ДФ 58.053.043
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(46027, вул.М.Кривоноса,2 м. Тернопіль)

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата історичних наук, доцента, доцента кафедри всесвітньої історії та
релігієзнавства Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Прийдуна Степана Васильовича

на дисертаційне дослідження **Знака Віталія Михайловича** на тему:
**«ЕВОЛЮЦІЯ ВЗАЄМОВІДНОСИН УКРАЇНА – НАТО У 1991–2019 РР.:
ІСТОРИКО-БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ»**,

представлене на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 03 Гуманітарні науки
за спеціальністю 032 Історія та археологія

Глибока криза сучасної системи міжнародних відносин, спричинена повномасштабним вторгненням Росії в Україну, характеризується геополітичною невизначеністю та недієвістю чинних міжнародно-правових механізмів забезпечення безпеки та стабільності. Трансформація ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин від моно- до поліцентризму на початку ХХІ ст. призвела до кардинальної зміни геополітичного балансу сил, а відтак і зміни зовнішньополітичних стратегій ключових геополітичних важковаговиків.

На відміну від біполярної системи міжнародних відносин, постбіполярний світовий порядок характеризується активізацією інтеграційних процесів та падінням ролі безпекових інститутів ООН у врегулюванні конфліктних ситуацій. У цьому контексті реалізація стратегії міжнародної суб'єктності незалежної

України супроводжувалась пошуками оптимальних моделей адаптації до нових геополітичних реалій з метою забезпечення територіальної цілісності та суверенітету. Водночас складність геополітичного розташування нашої держави зумовлювало необхідність балансування між євроатлантичними безпековими структурами та Росією. Протягом 90-х рр. XX ст. таке балансування проявлялось у реалізації багатовекторного зовнішньополітичного курсу зовнішньої політики України, однак на початку XXI ст. в умовах посилення поліцентризму постбіполярної системи міжнародних відносин багатовекторність втрачає свою ефективність та призводить до фактичної ізоляції української влади. Активізація РФ на міжнародній арені з метою ревізії чинного світового порядку та реінтеграції СРСР доповнювалась посиленням фрагментації всередині євроатлантичної спільноти та падінням геополітичного впливу США. У цьому контексті ключова роль для зміцнення українського суверенітету в міжнародних відносинах та збереженні територіальної цілісності України - відносини з Організацією Північноатлантичного договору. Саме НАТО після завершення холодної війни залишається найвпливовішим військово-політичним блоком демократичних держав.

Відносини України і НАТО мають тривалу історію, однак геополітична вага цих відносин є настільки великою, що від самого проголошення незалежності України і до сьогодні вони визначались не лише Києвом та державами-членами Альянсу, але й залежали від позиції інших геополітичних важковаговиків, зокрема від Росії, яка розцінювала будь-яку активізацію євроатлантичного курсу України як безпосередній виклик своїм інтересам не лише на пострадянському просторі, але у світі в цілому. Саме тому навіть попри готовність української влади та суспільства до зближення з НАТО на різних етапах цих взаємин, провідні держави-члени Альянсу досить обережно ставились до будь-яких перспектив набуття повноправного членства нашої держави в Організації Північноатлантичного договору, що не могло не призвести до різної динаміки реалізації євроатлантичного курсу України. І лише після початку російської агресії проти України (2014 р.) курс на набуття повноправного членства України

в Альянсі став ключовим пріоритетом нашої держави, а після повномасштабного вторгнення (2022 р.) ще й імперативом збереження суверенітету та відновлення територіальної цілісності.

Саме цій актуальній проблематиці присвячено дисертаційне дослідження Знака Віталія Михайловича, який розкриває основні тенденції історико-безпекового аспекту взаємовідносин України та НАТО (1991–2019 рр.) в контексті трансформації сучасної системи міжнародних відносин.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у переосмисленні основних етапів відносин України й Альянсу, аналізі стратегічних концепцій НАТО в контексті підтримання глобальної стабільності, а також вичерпній аргументації впливу євроатлантичного курсу нашої держави на регіональну безпеку.

Здобувачем чітко й логічно сформульовано мету дисертаційного дослідження, виокремлено ключові науково-дослідницькі завдання, які повністю відповідають структурі та змісту дисертації. Лаконічністю й вичерпністю відзначаються сформульовані об'єкт і предмет дослідження. Окремо акцентуємо увагу на аргументації хронологічних рамок дослідження, автор обґрунтовує верхню хронологічну межу закріплення курсу на набуття повноправного членства в НАТО в Конституції України (с. 14), що є важливим аргументом на користь завершеності та логічності структури дослідження.

У першому розділі дисертації здобувач аналізує стан наукової розробки проблеми, джерельний комплекс й теоретико-методологічні засади дослідження. Варто акцентувати увагу на значному масиві проаналізованих наукових праць українських та іноземних дослідників тематики дослідження. Згідно з хронологічним принципом автор виділяє два етапи історіографії: перший – початок 1990-х – кінець 1990-х рр., другий – початок 2000-х-років – до наших днів (с. 17). З огляду на це варто було б виокремити й третій етап, адже від початку російської агресії (2014 р.) в науковому дискурсі відбувається переосмислення ролі НАТО в системі міжнародних відносин й майбутніх перспективах євроатлантичної інтеграції України.

Істотним доповненням історіографії дослідження є широкий масив джерельної бази, яка, окрім нормативно-правових актів, мемуарів складається із архівних матеріалів Відділу державного архіву Міністерства закордонних справ України й Галузевого державного архіву Міністерства оборони України.

Специфіка вивчення сучасних політичних процесів зумовлює необхідність обґрунтування методологічного інструментарію й понятійно-категоріального апарату дослідження, що повністю вдається дисертанту у підрозділі 3.1. Автор також декларує свою солідарність із Г. Касьяновим щодо особливостей дослідження сучасної історії та складності розмежувати суб'єкт та об'єкт історичного пізнання (с. 29).

Другий розділ дослідження присвячено євроатлантичному вектору зовнішньополітичного курсу України. У підрозділі 2.1. автор обґрунтовує співпрацю України й Альянсу історичною необхідністю і здійснює комплексний аналіз становлення біполярної системи міжнародних відносин та євроатлантичної інтеграції в другій половині ХХ ст. Автор відкидає тезу про те, що Україна є «сірою» чи «буферною зоною» між НАТО і Росією, натомість відстоює тезу про те, що наша держава є «справжньою частиною геополітичного «трикутника» (Брюссель – Київ – Москва) зі складними міжнародними стосунками та етапами формування, важливо, що наша держава є окремим і вагомим політичним гравцем» (с. 57). Значна увага приділена також характеристиці ключових зовнішньополітичних пріоритетів геополітичним важковаговикам сучасної системи міжнародних відносин, зокрема активна протидія РФ розширенням НАТО. Актуальним є висвітлення з позиції міжнародної порівняльної політології досвіду євроатлантичної інтеграції та подолання комуністичного спадку держав Вишеградської четвірки.

Питання інституційно-правового забезпечення формування та еволюції відносин Україна-НАТО знайшли своє відображення у підрозділі 2.2. Зокрема автор розкриває особливості дискусій щодо позаблокового й нейтрального статусу України в зовнішній політиці, а відтак і еволюцію національного законодавства в цій сфері від декларування «позаблоковості» й «нейтралітету» в

Декларації про державний суверенітет (1991 р.) до ухвалення Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО (1997 р.) та інституалізації цих взаємовідносин на різних рівнях.

Підрозділ 2.3 розкриває основні етапи еволюції взаємовідносин Україна-НАТО, зокрема здобувач аналізує різні підходи до періодизації етапів відносин нашої держави й Альянсу в українській історіографії та пропонує власну періодизацію, що свідчить про високий рівень теоретичної підготовки. Важливим є простеження динаміки змін рівня підтримки українцями ідеї набуття повноправного членства України в НАТО на різних етапах євроатлантичної інтеграції.

Особливо актуальним є міркування та ідеї автора, здійснені у **третьому розділі** дослідження. У підрозділі 3.1 здобувач розкриває та характеризує ключові стратегічні концепції НАТО з 1949 р. до 2022 р. Значна увага акцентована на трансформації безпекових стратегій Альянсу в умовах формування постбіполярної системи міжнародних відносин та ключових механізмах залучення до співпраці держав колишнього соціалістичного блоку.

Миротворча діяльність стала одним з важливих інструментаріїв реалізації стратегії міжнародної суб'єктності України. В умовах становлення постбіполярної системи міжнародних відносин та абсолютного геополітичного домінування НАТО в безпековій сфері саме Альянс координував більшість миротворчих місій у 90-х рр. ХХ ст. Характерні проблеми цього аспекту співпраці України й Альянсу здобувач висвітлює у підрозділі 3.2.

Питання безпеки вичерпно розкрито дисертантом у підрозділі 3.3, а також здійснено спробу концептуального осмислення взаємозв'язку між регіональною і національною безпекою. Автор дотримується позиції, що «Гальмування темпів інтеграції України до євроатлантичної системи безпеки є одним з негативних факторів у сфері зміцнення безпеки та стабільності, це і багато інших факторів поступово призвели до значного розриву у стандартах озброєнь, що завжди вважалось перешкодою для повноцінного військово-технічного співробітництва України із НАТО» (с. 205).

В умовах протидії російській збройній агресії особливо актуальним є реформування Збройних сил України за стандартами НАТО, адаптації матеріально-технічних стандартів Альянсу до українських реалій. Ці питання автор розкриває у підрозділі 3.4. Здобувач також наводить порівняльні показники стандартизації військ різними державами-членами Альянсу (с. 279), що дозволяє краще зрозуміти українську динаміку стандартизації.

Представлені **висновки** мають самостійний і достовірний характер, відповідають поставленим у вступі меті і завданням дослідження та підтверджуються доказовою базою дисертації. Здобувач акцентує увагу на безальтернативності набуття повноправного членства України в НАТО (с. 296).

Список використаних джерел повністю відповідає виду роботи й проблематиці дослідження, логічно структурований та оформлений згідно з вимогами.

Відзначаючи позитивні сторони дисертаційного дослідження, доцільно окреслити деякі дискусійні моменти, а також висловити окремі зауваження та побажання.

1. Відзначаючи значну роботу здобувача щодо підбору, опрацювання й історіографічного аналізу, акцентуємо увагу на доцільності розширення наукових праць іноземних дослідників, зокрема праці теоретиків постбіполярної системи міжнародних відносин З. Бжезінського та Г. Кіссінджера.

2. Використання спогадів українських президентів та дипломатів у роботі суттєво посилює її джерельну базу, однак автор не використовує мемуари зарубіжних політиків та дипломатів, зокрема Дж. В. Буша, Ф. Олланда, Б. Обами, Дж. Маккейна та ін.

3. Підрозділ 2.1. місцями перевантажений фактологічним матеріалом, автор занадто деталізує подолання комуністичного спадку та досвід євроатлантичної інтеграції державами Вишеградської четвірки.

4. Дискусійною є теза автора про те, що Україна є частиною геополітичного «трикутника» (Брюссель – Київ – Москва) (с. 57), адже незрозуміло, чому не

враховано Вашингтон, адже в контексті безпекових викликів саме США є гарантами безпеки держав ЄС, які є членами НАТО.

5. Потребує уточнення виділення окремих етапів авторської періодизації основних етапів співпраці України і Альянсу, зокрема третій етап (2001–2004 рр.) (с. 124), попри декларування курсу на євроатлантичну інтеграцію, цей період можна назвати справжньою євроатлантичною ізоляцією, зумовленою діями української влади, свідченням цього став Празький саміт НАТО (2002 р.), де очільників держав розсаджували за французьким, а не англійським алфавітом, щоб лідери України і США не сиділи поруч. Також саме другий період каденції Л. Кучми характеризується переорієнтацією на РФ, Київ долучається до формування ЄЕП (2003 р.). Нелогічним є виділення і п'ятого етапу (2010–2019 рр.) (с. 124) - політика В. Януковича і П. Порошенка щодо НАТО є діаметрально протилежною.

6. Автор детально окреслює тенденції та особливості взаємовідносин України і НАТО на різних етапах, однак не враховує вплив трансформації конституційного ладу на євроатлантичний вектор зовнішньої політики (чергування президентсько-парламентської моделі республіки з парламентсько-президентською).

7. У дослідженні акцентується увага на досвіді євроатлантичної інтеграції держав Вишеградської четвірки, однак не розглянуто роль регіональної політики України в контексті відносин з НАТО, зокрема спробу нашої держави консолідувати геополітичний потенціал пострадянських республік, які намагались дистанціювати від Москви в рамках ГУАМу (Організація за демократію та економічний розвиток).

8. У підрозділі 3.2 дисертант здійснює детальний аналіз участі України в миротворчих операціях під егідою НАТО, однак зосереджується переважно на участі українських миротворців в операціях НАТО на Балканах, варто було б більш детально розглянути геополітичне значення участі нашої держави в миротворчих місіях в Афганістані та Іраку.

У роботі мають місце окремі стилістичні, лексичні та граматичні огріхи, зокрема наявні русизми.

Більшість із висловлених зауважень та побажань мають рекомендаційний характер і суттєво не применшують наукової та практичної цінності, дисертації, яка характеризується самостійним, системним і комплексним осмисленням проблеми дослідження та науковою достовірністю одержаних результатів.

Загалом дисертаційне дослідження Знака Віталія Михайловича «Еволюція взаємовідносин Україна – НАТО у 1991–2019 рр.: історико-безпековий аспект» повністю відповідає вимогам, визначеним наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. №40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) та Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», а її автор Знак Віталій Михайлович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

Степан ПРИЙДУН

